ПРАВО

Сучасні проблеми кримінально-правової науки

УДК. 343.23

АНДРУШКО П.П.,
к.ю.н., доцент, завідуючий кафедрою
кримінального права і кримінології
Київського національного університету
ім. Т.Г. Шевченка

КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ

Л.Д. Гаухман в фундаментальній праці, яка присвячена теоретичним і практичним проблемам кваліфікації злочинів і складу злочину (як вказано в анотації до праці) [1,с. 448], безапеляційно і стверджує, що в теорії вітчизняного (тобто російського - п. а.) кримінального права загальноприйнятним, який є підставою для розгорнутого розкриття суті поняття кваліфікації злочинів, є визнанні цього поняття, яке дав В.Н.Кудрявцев: - це «встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненої і ознаками складу злочину, який передбачений кримінально-правовою нормою» [2, с. 5].

Дійсно, дуже багато, якщо не більшість російських вчених при визначенні поняття кваліфікації злочину за основу беруть її визначення, дане В.Н.Кудрявцевим [3, с. 5].

Сам же Л.Д. Гаухман визначає кваліфікацію злочину як встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між фізичними ознаками, які передбачені кримінальним законом, а також і іншими законами і (або) іншими нормативними актами, посилання на які є в бланкетних диспозиціях статей Особливої частини КК РФ [4, с. 18]. При цьому Л.Д. Гаухман погоджується з думкою вчених, що виділяють два види злочину - офіційну і неофіційну [4, с. 19-2]. Л.Д. Гаухман дає і більш розгорнене визначення офіційної кваліфікації злочину - це здійснення особою, спеціально уповноваженою для цього держаною (працівником органів дізнання, слідчим, прокурором, суддею), зіставлення, порівняння і, нарешті,

поєднання, з одного боку, ознак вчиненого діяння, які є в фактичних обставинах, відображених в матеріалах кримінальної справи, і, з іншого боку, всієї сукупності ознак складу злочину, передбаченого кримінальним законом, а при бланкетній диспозиції статті Особливої частини КК РФ - ще й іншим законом і (або) нормативним актом, і юридичне закріплення такого поєднання в документі, передбаченим кримінально-процесуальним законодавством, через посилання на відповідну статтю Особливої частини КК РФ, а при незакінченому злочині - ще й на ст. ЗО і при співучасті в злочині - ст. 33 цього КК[4, с. 24].

Аналізуючи висловлені в літературі думки стосовно визначення поняття кваліфікації злочину, В.А. Навроцький також констатує факт, що багато вчених (А.В.Наумов і А.С. Новиченко, Б.А.Куринов, В.И.Малихін, С.А.Тарарухін) підтримують визначення, яке сформульоване В.Н.Кудрявцевим в 1963 р., а уточнення сприйнятої ними дефініції стосується чи не єдиного питання: чи встановлюється при кваліфікації відповідність між ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, або ж необхідно довести тотожність названих ознак. При цьому В.А, Навроцький аналізує і інші підходи до визначення поняття кваліфікації злочину, їх відмінності від визначення, даного В.Н.Кудрявцевим [5, с. 134-138]. Зокрема, С. А. Тарарухін, констатує, що в кримінально-процесуальній літературі термін «кваліфікація» вживається в двох основних значеннях: 1) як одноразова правова оцінка вчиненого, яка виражається в виборі відповідної норми і фіксації прийнятого рішення в офіційному правовому акті (судових, слідчих і прокурорських органів); 2) як процес, спрямований на встановлення юридичної природи вчиненого злочину. Разом з тим, він вважає, що кваліфікацію можна визначити і дещо інакше - як установлення ознак складу злочину, передбаченого кримінальним законом, в дії (бездіянні) особи і констатування тотожності ознак вчиненого діяння складу відповідного злочину [6, с. 8]. З цієї ж позиції дає розгорнене поняття кваліфікації злочинів і С. Д. Шапченко - це різновидність юридичної кваліфікації застосування кримінально-правових норм, які виражаються в установленні відповідної поведінки особи в поєднанні з іншими фактичними обставинами юридичному складу злочину з обов'язковим закріпленням цієї відповідності в процесуальному документі правозастосовного органу [7, с. 118].

В.А.Навроцький, в період дії КК України 1960 р., дав таке визначення поняття кваліфікації злочинів - це результат кримінально-правової оцінки органами дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду, внаслідок чого констатовано, що вчинене є злочином, визначена норма(и) закону, яка(і) передбачає(ють) відповідальність за вчинене, встановлено відповідність між юридично значимими ознаками посягання і ознаками злочину, передбаченого законом, і процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності [8, с. 139]. Окрім поняття кваліфікації злочинів, И.А.Навроцький виділяє і поняття кримінальної кваліфікації. Перша з них, на його думку, є складовою другої, а кримінально-правову кваліфікацію він розглядає як складову процесу застосування кримінально-правових норм. Кримінально-правову кваліфікацію К.А. Навроцький визначає як оцінку дії, яка спричинила, або ж могла спричинити, значну шкоду і яка характеризується рисами кримінальної протиправності, з метою визначити, чи є вона злочином чи іншим діянням, яке передбачене законом [9, с. 133, 139].Окремі вчені в понятті кваліфікації злочинів не вказують на об'єкт, який її вчинив. Тобто не розглядають відображення в процесуальних документах висновку про кваліфікацію діяння як її обов'язкову ознаку. Зокрема, О.А.Чуваков визначає кваліфікацію злочину як точне встановлення відповідності діяння, яке вчинене суб'єктом злочину, складу злочину, описаному в кримінальному законі, розглядаючи її і як процес діяльності при здійсненні дізнання, попереднього слідства і судового розгляду кримінальної справи, гак і результат цієї діяльності [10, с. 279-280].

Н.И. Коржанський вважає, що визначення поняття кваліфікації злочину, яке дане А.А.Герцензоном, В.Н.Кудрявцевим, Б.Л.Куриновим, А.Ф.Зеленецьким і С.А.Тарарухіним, не враховують детальної конкретизації і диференціації кримінальної відповідальності. На його погляд, серцевиною, глибинною суттю класифкації злочинів є встановлення всіх ознак певних злочинів плюс, додатково, ще одиниці - однієї доповнюючої ознаки цієї певної, конкретної дії і складу злочину, який її передбачає. Крім того, на думку Н.І.Коржанського, вказувати в визначенні поняття кваліфікації на її юридичне закріплення зайве. Так як воно, по-перше, не властиве тільки кваліфікації і, по-друге, воно повністю охоплюється поняттям застосування кримінально-правової норми. Сам же М.І.Коржанський визначає кваліфікацію злочинів як кримінально-

правову оцінку вчиненої дії, вибір і застосування до кримінально-правової норми, яка найповніше описує її ознаки [11, с. 10-21].

А.І. Рарог визначає кваліфікацію злочинів як встановлення і фіксацію в процесуальній формі тотожності юридично значимих ознак реального злочину ознакам злочину цього виду, який закріплений в Кримінальному кодексі [12, с. 17]. Визначення поняття кваліфікації злочинів, дане В.Н.Кудрявцевим, на наш погляд, було вірним в період, коли в відповідності до кримінального і кримінально-процесуального законодавства правом приймати рішення про звільнення від кримінальної відповідальності був наділений не тільки суд, але і прокурор, а також орган дізнання зі згоди прокурора.

Зокрема, в відповідності до кримінально-правового законодавства правом звільнення від кримінальної відповідальності за підставами, які передбачені ст. 51 КК України 1960 р. в редакції від 28 грудня 1960 р. (ст. 43 основ законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.), стосовно особи, яка вчинила малозначний злочин, в редакції від 23 березня 1977р. - стосовно особи, яка вчинила злочин, що не являється великою суспільною небезпекою, а в редакції від 12 січня 1983 р. - яка вчинила дію, що має ознаки злочину, який не являє великої суспільної небезпеки, з припиненням кримінальної справи були наділені прокурор, слідчий, орган дізнання і суд зі згоди прокурора. В цьому випадку було прийнято одне із таких рішень: 1) про притягнення особи до адміністративної відповідальності; 2) передати матеріали справи на розгляд товариського суду; 3) передати матеріали справи на розгляд комісії у справах неповнолітніх; 4) про передачу особи на поруки громадській організації або трудовому колективу. Крім того, ч. 1 ст. 50 КК УРСР 1960 р. передбачалось звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, а в відповідності з її редакцією від 12 січня 1983 р. - яка вчинила дію, що має ознаки злочину, в випадку встановлення, що на час розслідування чи розгляду справи в суді, внаслідок зміни обставин, дія втратила характер небезпечної або ж ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Визначення поняття кваліфікації злочину, даного В.Н.Кудрявцевим в 1963 і 1972 роках, відповідало чинному тоді кримінальному і кримінально-процесуальному законодавству, яке наділяло правом визначати і процесуально закріплювати факт здійснення злочину, взагалі, (дія, яка містить ознаки злочину з 12 січня

1983р.) або малозначного злочину (злочину, який не являє собою великої суспільної небезпеки від 23 березня 1977р.; дія, яка містить ознаки злочину, що не являється великою суспільною небезпекою з 12 січня 1983 р.) не тільки суд, але і прокуратура, слідчі і орган дізнання зі згоди прокурора.

При цьому В.Н.Кудрявцев, зауважуючи, що поняття кваліфікації має два значення: 1) процес установлення ознак того чи іншого злочину в діях особи і, разом з тим, 2) результат цієї діяльності судових і прокурорських органів - офіційне признання і закріплення в відповідному юридичному акті (постанові слідчого або органу дізнання, обвинувальному висновку, судовому вироку чи висновку) виявленої відповідності ознак вчиненої дії кримінально правовій нормі, вважає, що в визначенні поняття кваліфікації доцільно скласти обидва його значення, маючи на увазі їх тісний взаємозв'язок і єдність [13, с. 5], з чим погодились і ми в 1992 р.

Принципово погоджуючись в визначенням поняття кваліфікації злочину, яке дає В.Н.Кудрявцев, зауважимо, що, з нашого погляду, поєднання в визначенні поняття кваліфікації обох його значень, з позицій чинного законодавства, можливе тільки щодо кримінально-правової оцінки вчиненої дії, здійснюваної судом.

Багато українських вчених, як в період дії КК 1960 р., так і після набуття чинності КК 2001р.(Ф.Г.Бурчак, С.А.Тарарухін, Н.Л.Клименко, Н.В.Чернишова і ін.), в основу визначення кваліфікації злочинів беруть її визначення В.Н.Кудрявцева, виділяючи при цьому два її види - офіційну і неофіційну [14, с. 6]. Н.А.Гуторова вважає, що сам термін «кваліфікація» вживається в двох значеннях: 1) для визначення діяльності або логічного процесу; 2) для визначення результату такої діяльності, підсумкової оцінки суспільно небезпечного діяння, закріпленого в процесуальному документі (постанови, обвинувальному висновку, вироку і ін.) Виходячи з цього, Н.А.Гуторова визначає кваліфікацію злочину як встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненої дії і ознаками складу злочину, передбаченого кримінальні-правовою нормою. При цьому, Н.А.Гуторова вважає, що процес кваліфікації завершується або з признанням вчиненого незлочинним, або признанням його злочинним[15. с. 11]. Зауважимо, що ми, в визначенні поняття кваліфікації злочинів, не вказували суб'єкта її здійснення, розуміючи під кваліфікацією злочину встановлення (тотожності) ознак складу злочину, передбачено-

го кримінально-правовою нормою, результатом якого є висновок про таку відповідальність. При цьому виділяємо два види кваліфікації злочинів офіційну і неофіційну, обґрунтовуючи, що поділ кваліфікації на такі види можливий за умови, що в її визначенні не вказується на закріплення її результату в процесуальному документі, тобто, якщо в ньому (визначенні) не буде вказаний суб'єкт кваліфікації злочину [16, с. 91-93].

Як встановлення відповідності ознак посягань конкретному складу, розуміє кваліфікацію злочину А.А.Гіанаєв, не уточнюючи, чи повинна ця відповідність знайти оформлення в процесуальних документах [17, с. 62].

І.П. Малахов вважає, що тісний зв'язок між собою кримінального права і кримінального процесу зовсім не являється підставою для створення на цьому ґрунті єдиних кримінально-процесуальних понять і побудов. Оскільки, кримінальне право і кримінальний процес самостійні галузі права, що мають свої предмет, призначення і завдання, самостійними у них є і їх поняття і інститути. Заслуговує на увагу висновок І.П. Малахова, що якщо кваліфікація як певна процесуальна діяльність і кваліфікація як правова оцінка вчиненого - поняття різні, то кожне за основу повинне мати свій предмет, своє одиничне, тому вони, відповідно, не можуть охоплюватися одним поняттям. В визначені кваліфікації злочинів, даного В.Н.Кудрявцевим, на думку І.П. Малахова, з одного боку, для позначення двох різних явищ невірно застосовувати одне поняття, а з другого - помилково створюється поняття з двома одиничними в основі. Виходячи з цього, І.П.Малахов вважає, що кваліфікація як кримінальне право є не що інше, як кримінально-правова оцінка суспільно небезпечної поведінки з позицій кримінального закону [18, с. 122-129].

В.С. Зеленецький не дає визначення поняття кваліфікації злочину в цілому, а дає її визначення «з технологічної точки зору» і «з точки зору результату». З технологічної точки зору, під кримінально-правовою кваліфікацією злочину він розуміє здійснюваний компетентними органами або посадовими особами, на основі кримінального закону, фактичних обставин справи і в установленому Кримінально-процесуальним кодексом порядку, процес правової оцінки вчиненої дії з метою визначення його суспільної небезпеки, протиправності, винності і кримінальної караності, а з точки зору результату - висновок компетентного органу або посадової особи

про наявність (або відсутність) у вчиненій дії ознак злочину (або складу злочину), передбаченого конкретною нормою Кримінального кодексу, яка й спричинила прийняття рішення про порушення кримінальної справи (або про відмову в цьому), показаній в відповідній постанові (чи визначенні) [19, с. 3-4]. Визначення поняття кваліфікації злочину, дане В.С. Зеленецьким «з технологічної точки зору», є за суттю, її визначенням з позиції кримінально-процесуального права, а визначення «з точки зору результату» - з позиції кримінального права.

Крім цього, В.С. Зеленецький виділяє родовидову кваліфікацію дії, що є висновком про те, що на основі розмежування (порівняльного зіставлення) родових ознак вчиненої дії з позиції адміністративного і кримінального законів, в ньому є ознаки кримінально-наказової дії, а також індивідуально-правову кваліфікацію злочину кваліфікацію дії «всередині» даного виду злочину [19, с. 4].

При визначенні поняття «кваліфікація злочинів» треба враховувати:

1. Положення ч. 1ст. 62 Конституції України 1996 р., відтворене в ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України 2001р. в відповідності до якого особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути підданою кримінальному покаранню, доки її вина не буде доказана в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду.

2. Визначення підстав кримінальної відповідальності в ч. 1 ст. 2 КК України, яким признається здійснення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом, а також і визначення поняття злочину в ч. 1 ст. 11 КК України як передбаченого цим Кодексом суспільно небезпечного винного діяння (дії чи бездіяльності), вчиненого суб'єктом злочину.

3. Положення ст. 44 КК України щодо звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, в випадках передбачених цим Кодексом: воно може здійснюватися тільки судом.

4. Висновки Конституційного суду України щодо понятя кримінальної відповідальності, її підстав і моменту її настання, находяться в його Рішенні у справі з конституційного звернення Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України

(справа про депутатську недоторканість) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 [20, Ст. 2193]. В цьому рішенні Конституції Суд України визначає кримінальну відповідальність як пінний правовий інститут, в межах якого здійснюється реагування на вчинений злочин. На думку Конституційного України, кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної, а форма її реалізації, як правило, в застосуванні і, яка вчинила злочин, конкретних кримінально-правових примусового характеру через обвинувальний вирок Конституційний Суд України також робить висновок, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання сили пильного вироку суду.

В відповідності з ч. 1 ст. 27 КПК України справи про злочини, передбачені ст. 125 КК України (умисне легке тілесне пошкодження), ч. 1 ст. 126 КК України (умисне нанесення удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесні пошкодження) і ст. 356 КК України (самоправство) віднесені до справ приватного звинувачення - справ, які порушуються тільки за скаргою потерпілого. У цих справах дізнання і досудове слідство не проводиться. В випадках, передбачених ч. 3 ст. 27 КК України, справи з вказаних злочинів можуть бути порушені і прокурором. В цьому випадку вони направляються для провадження досудового слідства. За скаргою потерпілого, в відповідності до ст. 251 КПК України, яка повинна за змістом і формою відповідати обвинувальному висновку, якщо вона не відповідає вимогам, що висуваються до обвинувального висновку, відмовити в порушенні кримінальної справи, направити скаргу прокурору або ж порушити кримінальну справу. У справах приватного обвинувачення здійснюється тільки судовий розгляд справи, при якому тягар доказування факту здійснення злочину КПК України покладається на потерпілого.

Системний аналіз наведених положень дає підстави для висновку, що кваліфікацію (оцінку) вчиненого особою суспільно небезпечного діяння як злочину здійснює тільки суд в своєму обвинувальному вироку. З врахуванням цього, можна говорити тільки про один вид кваліфікації злочину в залежності від її суб'єкта - офіційній оцінці діяння судом в обвинувальному вироку. Оцінка діяння, яка дається іншими особами, не являється кваліфікацією злочину.

Одне з принципових питань про визначення поняття кваліфікації злочинів є питання про те, що під нею розуміється: процес кримінально-правової оцінки діяння чи його результат. Дійсно, визначення кваліфікації злочину як встановлення відповідності або тотожності чогось з чимось означає, що це, перш за все, система дій особи, яка здійснює оцінку власного небезпечного діяння, з встановленням того, злочинне це діяння чи ні. Показ же в визначенні поняття кваліфікації юридичного закріплення зробленої оцінки, визначає дане поняття як результат діяльності особи.

Кваліфікація злочинів в буквальному розумінні - це зафіксований в обвинувальному вироку суду висновок про те, що вчинене особою діяння містить всі ознаки складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Здійснюючи кваліфікацію злочину, суд фактично тільки перевіряє правильність кримінально-правової оцінки діяння особи, яка зроблена органами досудового слідства, або ж (робленої нижчестоящим судом при розгляді справи в апеляційному або касаційному порядку.

На наш погляд, поняття кваліфікації злочину має два значення: перше - діяльність особи, наділеної від імені держави давати і кримінально-правову оцінку вчиненого особою діяння (кваліфікація процес); друге - офіційна оцінка вчиненого особою діяння як злочину (кваліфікація - результат), зафіксована (закріплена, оформлена) в процесуальному документі - обвинувальному вироку суду. Перше значення поняття кваліфікації злочинів - кримінально-процесуальне, тобто з позиції кримінально-правового законодавства; значення - кримінально-правове, тобто з позиції кримінальною закону.

Тому, очевидно, повинно існувати два визначення поняття кваліфікації злочинів - кримінально процесуальне і кримінально-правове Поєднувати в одному визначенні обидва значення, тобто що дати розгорнене, єдине визначення поняття кваліфікації злочину, методологічно невірно, бо це буде об'єднання взаємовиключних ознак більше з врахуванням того, що оцінка діяння, як злочину, дається тільки в обвинувальному вирокові суду і тільки судом в процесі перевірки відповідності ознак вчиненого діяння з ознаками складу злочину.

При визначенні поняття кваліфікації злочину акцент може бути юно або на її кримінально-правовому, або на кримінально-процесуальному значенні. Можливо, на наш погляд, і комплексне

(єдине) визначення поняття кваліфікації злочинів з позиції спецкурсу «Теорія кваліфікації злочинів» (варіанти назви - «Теоретичні основи кваліфікації злочинів», так вона називається в Київському національному університеті ім. Т.Г.Шевченко, «Основи кваліфікації злочинів» і т. п.). Але в цьому випадку, на першому місці повинно бути кримінально-правове значення цього поняття.

Таким чином, під кваліфікацією злочину, в кримінальному значенні, треба розуміти закріплений (зафіксований) в обвинувальному вироку суду висновок про те, що вчинене особою діяння містить ознаки конкретного складу злочину, передбаченого кримінальним законом (в Україні таким є тільки Кримінальний кодекс).

Під кваліфікацією злочинів в кримінально-процесуальному значенні треба розуміти діяльність посадової особи правозастосувального органу з встановлення відповідності (тотожності) ознак юридичного діяння (фактичного складу злочину) з ознаками нічного складу злочину, передбаченого законом, яка повинна (результата якої повинні) відображатися (закріплюватися) в процесуальних документах. Точніше кваліфікацію злочинів в кримінально-правовому значені треба було б називати кримінально-правовою кваліфікацією.

Література:

1. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практка - М.: АО «Центр Юр. ИнфоР», 2001.

2. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений - М : «Юридическая литература», 1972.

3. Кадников Н.Г. Квалификация преступлений и вопросы судебного толкования: теорія і практика: Учебное пособие. - М.: Изд. НОРМА, 2003.

4. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теорія, практика 2- е изд. Перераб. и дополн. - М.: АО «Центр Юр ИнфоР», 2003.

5. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. - К.: Атака, 1999.

6. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. - К.: Юринком, 1995.